

Slachtoffers aan het woord

Tijdelijke Onderzoekscommissie Georganiseerd Sadistisch Misbruik
van Minderjarigen (Commissie Hendriks)

21 december 2022

Inleiding

In dit deelrapport wordt verslag gedaan van interviews gehouden met slachtoffers of vertegenwoordigers van slachtoffers die rapporteren over ervaringen met georganiseerd sadistisch misbruik. De Commissie heeft gebruikgemaakt van verschillende bronnen over de aard en context van georganiseerd sadistisch misbruik. Daarbij zijn de ervaringen van de slachtoffers het uitgangspunt. Hen zelf aan het woord laten is een belangrijk deel van het onderzoek. Slachtoffers rapporteren over veel en verschillende ingrijpende ervaringen. Allemaal hadden ze ervaringen met seksueel geweld in een georganiseerde context. Bij sommigen was dit een enkele keer gebeurd, maar de meeste geïnterviewden gaven aan dit veelvuldig en systematisch meegemaakt te hebben. De commissieleden die de interviews hebben afgenomen willen op deze plek graag aangeven dat zij heftige, aangrijpende en schokkende verhalen gehoord hebben. Zij willen de slachtoffers bedanken voor de moed deze verhalen te delen. De toon van dit deelrapport is beschrijvend van aard, omdat het een analyse van de bevindingen en gemeenschappelijke eigenschappen van de verhalen betreft en omdat vanwege privacy- en veiligheidsredenen details uit de persoonlijke verhalen niet genoemd kunnen worden.

Methode

Het doel van dit deelonderzoek was het in kaart brengen van de ervaringen van slachtoffers van georganiseerd sadistisch misbruik door hen zelf hierover aan het woord te laten. Het is een kwalitatief onderzoek: er zijn interviews gehouden met slachtoffers van georganiseerd sadistisch misbruik. Dergelijk onderzoek heeft als regel dat er zoveel interviews nodig zijn totdat een patroon gezien wordt en geen nieuwe feiten meer naar voren komen. Een toevoeging van nog meer gesprekken zou dat patroon niet meer doen veranderen.¹

De algemene onderzoeksvraag die ten grondslag lag aan dit rapport luidde: wat is de aard en context van het georganiseerd sadistisch misbruik, zoals ervaren door de slachtoffers?

Hierna wordt uitgelegd welke procedure er is gevolgd, wat de uiteindelijke steekproef is geweest, welke vragen zijn gesteld en welke analyse is toegepast.

Procedure

De procedure is door de Commissie voorgelegd aan Kenniscentrum Transgenerationeel Georganiseerd Geweld (KTGG), Spotlight en Stichting Misbruikt!. Zij hebben een oproep

¹ Kleemans, E. R., Korf, D. J., & Staring, R. (2008). Mensen van vlees en bloed: Kwalitatief onderzoek in de criminologie. *Tijdschrift voor Criminologie*, 51(4), 323–336.

geplaatst binnen hun netwerk met de vraag of mensen aan een interview wilden meewerken. Mensen die zich via het KTGG hebben gemeld, werden bij de Commissie aangemeld door toekenning van een code. Een groot deel van de slachtoffers heeft zich gemeld via dit Kenniscentrum. Het KTGG nam vervolgens contact op met de interviewers om een afspraak te maken. Het contact met deze deelnemers verliep via het KTGG. Er zijn ook slachtoffers die zich via het contactformulier op de webpagina van de Commissie hebben gemeld. Interviews vonden online of op locatie plaats.

Desgevraagd zijn deelnemers de dag na het interview teruggebeld door één van beide interviewers. Hier hebben sommigen gebruik van gemaakt. Soms ging het over de ervaringen van de slachtoffers met het interview, soms werd nog aanvullende informatie gedeeld, zoals tekeningen, correspondentie met een advocaat, aantekeningen of een verslag. Voor zover bruikbaar zijn deze bronnen in het onderzoek meegenomen.

Anonimiteit van de slachtoffers bleef gewaarborgd gedurende de voorbereiding, afname en verwerking van de interviews. Er werden geen opnames gemaakt. De duur van de interviews varieerde van één tot drie uur. Naar het slachtoffer herleidbare details werden achterwege gelaten in het verslag. De resultaten zijn zo beschreven dat ze niet herleidbaar zijn naar specifieke personen en omstandigheden. Dit geldt ook voor de citaten die in dit deelrapport gebruikt worden.

De verslagen op basis van de gesprekken zijn aan de deelnemers gestuurd (via KTGG of Stichting Misbruikt!, dan wel rechtstreeks) met het verzoek om feitelijke onjuistheden te corrigeren. Omdat meer mensen aan een interview wilden meewerken dan verwacht, en ervoor gekozen is dat te honoreren, duurde de verslaglegging langer dan gepland. Dat had toenemende onzekerheid bij sommige deelnemers tot gevolg, waardoor hun vertrouwen in de Commissie dreigde af te nemen. De onderzoekers hebben hen schriftelijk geïnformeerd over het verloop van het onderzoek en wanneer gewenst persoonlijk contact met hen opgenomen.

De interviews hebben plaatsgevonden tussen februari en september 2022 en werden gehouden door de twee vrouwelijke leden van de Commissie (Trudy Mooren en Anne-Marie Slotboom). Zij verzorgden ook de verslaglegging.

Steekproef

Er hebben zich 23 mensen voor een interview gemeld. Met één van hen kon het gesprek uiteindelijk niet plaatsvinden omdat de eerste afspraak niet doorging en het slachtoffer er verder van afzag. Eén persoon heeft geen toestemming gegeven voor het gebruik van het interview en dit interview is verder buiten beschouwing gelaten. De meeste geïnterviewden spraken over eigen ervaringen met georganiseerd seksueel geweld (n=18), twee mensen

deelden informatie over een patiënt met wie zij nauw contact hadden gehad en één persoon sprak over de ervaringen van haar partner. Tot slot hebben pleegouders van een minderjarig slachtoffer meegedaan. De getuigenissen betroffen 17 vrouwen en vier mannen. Negen gesprekken vonden online plaats en twaalf gesprekken op locatie, verspreid over het land. Bij zeven gesprekken was een professional aanwezig en bij zes gesprekken een vriend of vriendin. Bij drie gesprekken was zowel een professional als een vriendin aanwezig.

Vier mensen, tot slot, vonden deelname aan een interview te belastend en hebben schriftelijk vragen beantwoord. Deze bijdragen zijn in het onderzoek meegenomen.

Instrumenten

De interviews zijn uitgevoerd aan de hand van een topiclijst waarin gevraagd werd naar de aard en context van het misbruik, de gevolgen van het misbruik, ervaringen met hulpverlening en politie en justitie en verbeterpunten voor behandeling en opsporing. Tot slot is gevraagd naar de wenselijkheid van een meldpunt (zie Bijlage 4 voor de topiclijst).

Analyse

De 25 interviews, vragenlijsten en aanvullende teksten zijn systematisch geanalyseerd door middel van kwalitatieve analyse. Er is hierbij gebruikgemaakt van het softwareprogramma MAXQDA. Achtereenvolgens waren de stappen: (1) Het toekennen van labels aan teksten; (2) Axiaal coderen van de thema's en (3) Terugbrengen tot een beperkt aantal hoofdthema's.

Ethische aspecten

Bij de voorbereiding van de interviews met de slachtoffers is met belangenbehartigers (Spotlight, Stichting Misbruikt! en KTGG) uitvoerig overlegd. Dit heeft geresulteerd in een informatiebrief, toestemmingsformulier, topiclijst en een te volgen procedure. Om de veiligheid van slachtoffers te waarborgen, zijn de gesprekken gevoerd op een plaats naar keuze van de deelnemer en werden deelnemers bijna altijd vergezeld door een steunfiguur (bijvoorbeeld een partner, vriendin, belangenbehartiger of behandelaar).

Interviewverslagen zijn opgeslagen op een beveiligde schijf van de Universiteit Utrecht – en alleen de twee voor dit deel verantwoordelijke leden van de Commissie hebben hier toegang toe. De procedure is ter toetsing voorgelegd aan de facultaire ethische commissie van de Universiteit Utrecht en goedgekeurd (21-0472).

Resultaten

De resultaten uit de interviews worden besproken aan de hand van de volgende globale thema's: (1) Wat is er gebeurd en wat zijn kenmerken van het georganiseerde sadistische misbruik?; (2) Hoe heeft het kunnen gebeuren en welke factoren zijn van invloed op het misbruik?; (3) Wat zijn de gevolgen van het misbruik gedurende de verdere levensloop geweest?; (4) Wat zijn de ervaringen met hulpverlening?; en (5) wat zijn de ervaringen met politie en justitie? Tot slot zijn (6) de ideeën over een meldpunt beschreven. De inhoud van de interviewverslagen en het overige materiaal is gecodeerd en de gevonden hoofdthema's worden beschreven in Bijlage 1. De thema's die het meest voorkomen in de gesprekken zijn de aard en context van het misbruik (inclusief de daders), de opsporing en de familie. Ook worden de gevolgen voor de gezondheid vaak genoemd. De bevindingen worden hieronder verder uitgewerkt.

Slachtofferschap in beeld: Wat zijn de ervaringen met georganiseerd sadistisch misbruik?

Aard en context van het misbruik

Er is in alle interviews verteld over het misbruik dat slachtoffers als kind soms op heel vroege leeftijd al hebben meegemaakt. Vaak zijn de slachtoffers als kind in een onveilige gezinssituatie opgegroeid, waar mishandeling en/of verwaarlozing plaatsvond. Soms was één ouder of waren beide ouders zelf ook seksueel misbruikt in hun jeugd. Niet altijd vond het misbruik thuis plaats, maar soms ook bij een familielid, buurman, oppas of andere bekenden.

Het misbruik vond vrijwel altijd langdurig plaats (jarenlang, tot in puberteit of (jong)volwassenheid). In enkele gevallen vindt het misbruik nog altijd plaats, zo geven slachtoffers aan.

Sadistische kenmerken

Slachtoffers rapporteren mishandeld te zijn door onder andere lang onder water gehouden te worden, aan objecten vastgebonden en gepijnigd te worden, uitgelachen en gehoond te worden in gênante posities, geslagen te worden, geschopt te worden, seksuele handelingen te moeten verrichten of er getuige van te moeten zijn dat dit alles bij anderen wordt gedaan. Hen werd voedsel, drinken of hygiëne onthouden, elektroshocks toegediend en andere vormen van geweld toegebracht.

Manipulatie

Hoewel niet alle slachtoffers spreken over *mind control*, noemen velen dat zij zijn gemanipuleerd. Zij werden bedreigd wanneer zij niet zouden doen wat van hen werd gevraagd. Er werd emotionele chantage ingezet (bijvoorbeeld hen als kind een mooie pop cadeau doen en die dan dreigen te vernietigen), of zij werden neergezet als een slecht, ongewenst of vies kind voor wie de ouders zich schaamden (ze konden geen goed doen). Soms werd met de politie bedreigd. In twee interviews is gesproken over 'programming'; hiermee wordt volgens de slachtoffers bedoeld het doelbewust koppelen van delen van het bewustzijn aan boodschappen die worden meegegeven door de dader en in verband staan met het misbruik. De meeste geïnterviewde slachtoffers noemden extreme bedreiging en manipulatie. Een voorbeeld van manipulatie uit een interview is:

“Ze programmeren je, laten je instinct tegen je werken. Je denkt, ik kan niet meer, ik kan niet meer incasseren, dan doe je het. Het is een overlevingsmechanisme. Ze martelen je tot het punt dat je breekt, dat je daadwerkelijk denkt dat je doodgaat, en dan zeg je, oké, het is goed, ik doe alles wat je wilt. Dan stopt de marteling en krijgt je lichaam het signaal 'veilig'. Je krijgt eten, drinken et cetera. Een overlevingsmechanisme, wat gevoed wordt door de angst voor de traumatische ervaring, wordt zo geprogrammeerd. Meewerken geeft het minste strijd met hun, maar dan moet je gruwelijke dingen doen. Dus dan begon bij mij weer het verzet te komen. En dan begon de repressie weer.”

Audiovisueel materiaal

In het merendeel van de interviews is bevestigend geantwoord op de vraag of er opnames zijn gemaakt; dit gaat echter veelal om een vermoeden. Niemand heeft dergelijk materiaal namelijk in bezit. Veel van deze opnames zouden vernietigd zijn. Slachtoffers hebben wel de angst dat het materiaal nog altijd op het *Darkweb* te vinden is.

Daders

Als daders worden vaak vaders, broers (minder vaak genoemd), ooms, opa's, oppassen, buurmannen en sportleraren genoemd. Deze daders stonden dan weer in contact met andere mannen, en soms ook met vrouwen, waarbij sprake was van het uitlenen of verkopen van kinderen. Eén persoon noemt dat het om een pedofielennetwerk ging. Soms zijn er ook meerdere familieleden slachtoffer zoals broertjes, zusjes of hun moeder. Dit raakte de geïnterviewden erg omdat zij meer dan zichzelf hun zus of broer wilden beschermen. Door iets minder dan de helft van de slachtoffers wordt gesproken over daders die contacten hadden met mensen op hoge of 'strategische' posities die hielpen voorkomen dat het misbruik werd geopenbaard. Dat kon een arts zijn die niet heeft ingegrepen bij

verdachte verwondingen, een politieagent of justitieel beambte die geen werk maakte van een melding, of een juf of meester die geen verder onderzoek heeft gedaan bij verdenkingen. In enkele interviews wordt gezinspeeld op de rol die ambtenaren op hoge posities bij het Ministerie van Justitie en Veiligheid spelen of gespeeld hebben in het verborgen houden van georganiseerde netwerken.

Wegkijken of steunen door de omgeving

Ouders die volgens de geïnterviewden zelf geen dader waren, hebben geweten dat er van alles mis was. Zij keken weg uit onvermogen, vanwege psychische problemen, een belaste voorgeschiedenis, angst of om andere redenen. Soms speelden schaamte en taboe een rol of werd het slachtoffers niet geloofd. Soms werden gezinsleden bedreigd door de dader(s) om niet te spreken. Voorbeelden van weggijken zijn:

“Ik heb aangegeven tegen mijn moeder dat mijn oom enge dingen doet. Maar moeder zei dan – iedereen doet enge dingen.”

“Moeder ontkende het.”

“Mijn beide grootmoeders hebben geweten van incest.”

“Ik was een vies kind volgens mijn moeder.”

Soms was er een ouder die het slachtoffer uiteindelijk wel heeft geloofd en in bescherming heeft genomen:

“Mijn moeder was vroeger ook misbruikt, moeder zei: het is jouw schuld niet.”

“Moeder was vroeger naïef. Ze voelt zich heel schuldig. Ze steunt me enorm.”

Ook heeft een broer van één slachtoffer opgetreden. Hij had geholpen aangifte te doen en hulp ingeschakeld. Incidenteel is er een vader geweest die heeft ingegrepen. De meeste geïnterviewden vertelden echter dat het contact met (de daderkant van) de familie verbroken is.

Netwerk

In bijna alle interviews wordt informatie gedeeld over de netwerken waarbinnen het georganiseerd sadistisch misbruik plaatsvond. Ze worden beschreven als goed georganiseerd, veelal ‘undercover’ onder de dekmantel van één of meerdere grote bedrijven. Het netwerk is soms sterk regionaal en bestaat uit familieverbanden, mensen uit

de straat, buurt of het dorp, maar kan ook nationale of internationale verbindingen hebben. Er is een structuur en hiërarchie. Volgens een geïnterviewde leer je de leider van een netwerk nooit kennen. Er zouden binnen het netwerk ook andere vormen van criminaliteit gepleegd worden, zoals het witwassen van geld en het verhandelen van drugs. Meerdere slachtoffers vertellen dat zij *“ten tonele”* werden gevoerd bij feesten, waar zij konden worden misbruikt. De positie in het netwerk was belangrijk, en als slachtoffer kon je ‘carrière maken’. Verschillende slachtoffers voelden zich verkozen en werden daarmee eigenlijk extra afhankelijk gemaakt van kwaadwillende mensen.

(Satanische) rituelen

De slachtoffers is nadrukkelijk gevraagd naar hun ervaring met rituele (satanische) kenmerken van het misbruik. Als eerste geeft nagenoeg iedereen aan dat het niet uitmaakt welke ideologie wordt toegepast: de functie is (geweest) het kind te bedreigen en manipuleren. *“Religie was een zelf gebrouwen geloof, verbouwd christelijk geloof”*, zo vertelden slachtoffers. In een groot deel van de interviews wordt gesproken over rituele (satanische) kenmerken van het misbruik. Het gaat dan om kenmerken als seances die plaatsvinden, aan een kruis hangen, bloed offeren of naakt rondlopen op een podium. Ook het uitdrijven van de duivel wordt genoemd. Bepaalde perioden in het jaar (mei tot en met augustus) hadden een bijzondere betekenis. Er zijn ook geïnterviewden die nu ze volwassen zijn zeggen: *Zeg tegen een vierjarige: “Dit is Sinterklaas’ en hij/zij gelooft het.”* Anderen zeggen dat het niet per definitie een ideologie afgeleid van het christendom hoeft te zijn die helpt kinderen gevangen te houden; het kan ook een andere ideologie zijn.

Zwangerschappen en moord

Enkele slachtoffers vertellen over zwangerschappen en baby moord. Dit wordt soms door hen in verband gebracht met de satanische ideologie. Een enkel slachtoffer vertelt dat hij/zij zich herinnert dat er (ongeboren) baby’s zijn gedood en geofferd. Andere slachtoffers zeggen zwanger geweest te zijn van kinderen die niet meer in leven zijn. Een enkel slachtoffer vertelt hoe het gehecht raken aan een ander kind in dezelfde situatie uit den boze was. Hij/zij maakte mee dat de daders aan deze vriendschappen een einde maakten, waarbij het andere kind zou zijn omgekomen of vermoord. Van begraafplaatsen, hoewel ernaar gezocht is, weet niemand.

Omstandigheden van invloed op het misbruik

In meerdere gesprekken komt naar voren dat het hebben van een handicap, het bestaan van veel gezinsproblemen, echtscheiding, het geïsoleerd wonen, het hebben van een ouder met psychische problemen, die verwickeld was in criminele activiteiten, of onvoldoende beschikbaar was voor de kinderen, en een voorgeschiedenis waar seksueel misbruik van

kinderen een plaats had, allemaal omstandigheden zijn die eraan hebben bijgedragen dat het georganiseerd sadistisch misbruik kon plaatsvinden. Ouders die verminderd beschikbaar waren, namen de signalen dat er met hun kind iets aan de hand was onvoldoende waar. Die signalen werden dan toegedicht aan het kind zelf: het kind was lastig, dom of voldeed anderszins niet. Met als gevolg dat niet werd opgetreden en het misbruik niet stopte. Voorbeelden zijn weergegeven in de volgende citaten:

“Moeder kwam uit een sektarische familie met een zelfbenoemde profeet, een incestueuze familie. Moeder heeft een oorlogstrauma en is zelf misbruikt, onder andere door haar broer. [...] Het was een geïsoleerde omgeving waar veel sprake was van misbruik en straf in een religieuze context.”

“Het verhaal begint met haar nicht die overleed. Ik moest vervolgens als troostmeisje fungeren, het verdronken nichtje vervangen.”

“Het waren verwaarloosde kinderen – vuilnisbak kinderen. Geen gas, geen licht, huiselijk geweld, haar moeder sloeg de kinderen met de matteklopper, zweep. Het was mijn schuld voelde ik. Ik deed met mijn zus het huishouden.”

Factoren van invloed op het voortduren van het misbruik

In bovenstaande paragraaf zijn de aard en context van het georganiseerde misbruik beschreven. In deze paragraaf wordt ingegaan op de factoren die het misbruik konden laten voortduren. Hoe kon het gebeuren dat dergelijk ernstig misbruik niet werd gestopt en kinderen niet in bescherming werden genomen? Hiervoor worden in de interviews verschillende redenen aangevoerd.

Bedreiging en manipulatie

Allereerst is de uitgeoefende bedreiging heel groot, aldus de geïnterviewden. Het niet reageren op de bedreiging werd vervolgens beantwoord met straf waarbij geweld niet werd geschuwd. De bedreigingen konden soms enkele jaren duren en duren soms nog altijd voort. Voorbeelden van bedreigingen en intimidatie die worden genoemd zijn het doden van een huisdier en het vervolgens neerleggen op de stoep, dreigbrieven en een gevoel aanwakkeren dat hij/zij achtervolgd werd. Ook was er sprake van daadwerkelijk mishandeld en misbruikt worden, ondanks veiligheidsmaatregelen. Volgens een enkeling was er sprake van mishandeling en misbruik als gevolg van meewerken aan het huidige onderzoek. Naast bedreiging werd slachtoffers angst aangejaagd door anderen uit de sociale omgeving met de dood te bedreigen. Volgens een enkele geïnterviewde draagt ook het ‘geprogrammeerd’ zijn bij aan het niet kunnen ontsnappen aan het netwerk.

Leven in twee werelden

Meerdere slachtoffers vertellen dat zij feitelijk in twee werelden leefden: die van doordeweeks en overdag naar school, waar zij zich aangepast wisten te gedragen, en die van de weekenden, vakanties en vrije tijd (zonder toezicht) thuis. Die werelden kwamen klaarblijkelijk slecht bij elkaar. Ook is gezegd dat vooral kwetsbare kinderen ten prooi zouden kunnen vallen aan seksueel misbruik en er moeilijk uit kunnen ontsnappen. Ongeveer een derde van de geïnterviewden vertelt hoe het hen eenvoudigweg aan taal of kennis ontbrak om te ontsnappen aan de situatie waarin zij zich bevonden. Ze hadden geen woorden, geen taal voor wat hen overkwam, geen kennis van woorden voor seksuele gedragingen en mishandelingen, geen norm voor wat goed was en wat niet. Zij hebben zich als kind heel alleen en bang gevoeld en werden niet in bescherming genomen door een ouder. Deze keek de andere kant op, wist zich geen raad met de situatie, of was zelf betrokken bij het misbruik.

Gevolgen van het misbruik gedurende de levensloop

De gevolgen van het ernstige misbruik zijn verstrekkend geweest, aldus de geïnterviewden. Soms hebben geïnterviewden zich lange tijd kunnen aanpassen en ondervonden ze geen gevolgen. Deze gevolgen kwamen op een later moment wel naar voren. Er zijn veel verschillende fysieke en psychische gezondheidsklachten genoemd, naast klachten met betrekking tot het sociaal functioneren, waaronder:

- Een voortdurend gevoel van onveiligheid
- Wantrouwen, geen steun vragen
- Moeite emoties te herkennen, reguleren en tonen
- Stemningsklachten, angst en depressie
- Paniekaanvallen
- Dwangstoornissen
- Suïcidaliteit
- Black-outs
- Herbelevingen, nachtmerries
- Lichamelijke problemen, pijnklachten, ME, fibromyalgie
- Spieraandoeningen, verminderde mobiliteit
- Middelenmisbruik, verslaving
- Geslachtsziekten
- Seksuele problemen
- Gevoel van schaamte
- Dissociatie
- Negatief zelfbeeld

- Moeite met seksualiteit
- Onvoorspelbaar gedrag
- Moeite met reguleren van emoties
- Dissociatie, onbeschikbaar zijn voor anderen
- Geen levensvreugde kennen
- Fysiek, waaronder gynaecologisch, letsel

Diagnoses die genoemd werden zijn:

- Dissociatieve identiteitsstoornis (DIS)
- DIS-niet anderszins omschreven
- Anorexia, boulimia
- PTSS, Complexe PTSS
- Angststoornis
- Depressie
- Schizofrenie
- Autisme
- Persoonlijkheidsstoornis

Dissociatie en dissociatieve identiteitsstoornis

Ongeveer een derde van de geïnterviewden geeft aan gediagnosticeerd te zijn met een dissociatieve identiteitsstoornis (DIS). Zij spreken over het gefragmenteerd zijn en dat integratie van delen nodig is, waaraan gewerkt wordt in therapie. Voorbeelden hiervan zijn:

“Ik dissocieerde van mijn gevoel in het begin van therapie. DIS niet in klassieke zin met alters, DIS is fluïde.”

“Uit hoe ze in mij de dissociatie als kind tot stand hebben gebracht, kan je alleen maar opmerken, dat deze mensen kennis van zaken hadden. Ze wisten precies hoe je dit bij een kind moest doen en wat ervoor nodig was in de opbouw van het dissociëren.”

“Therapie is belangrijk. Ik had geleerd te functioneren in alters, die zijn nu samen, ik voel me nu geïntegreerd.”

Functioneren op werk, in relaties en in eigen gezin

Om te kunnen functioneren binnen een eigen gezin en kinderen te kunnen opvoeden, was het functioneel om te kunnen dissociëren, geven meerdere geïnterviewden aan. Het diende

om te kunnen blijven functioneren, maar helemaal beschikbaar waren ze dan niet. Eén geïnterviewde vertelt dat haar kinderen agressieve en bedreigende kanten van haar hebben gezien. Ze hebben hierdoor psychische problemen ontwikkeld. Een enkel slachtoffer noemt dat zij als jeugdige in een instelling is geplaatst. Leerproblemen, tot slot, worden ook genoemd.

Omgaan met ervaringen

Meerdere geïnterviewden vertellen dat zij hun ervaringen zijn gaan opschrijven of tekenen om expressie te geven aan wat ze niet konden vertellen. Zij geven diverse voorbeelden van hoe zij omgaan met hun misbruikervaringen: lichaam en geest meer bij elkaar brengen door naar een veilig kerkgenootschap te gaan, wandelen, in de natuur zijn of anderszins voor zichzelf zorgen. Meerdere geïnterviewden werken als ervaringsdeskundigen en sommigen zijn actief in het behartigen van belangen van slachtoffers. Zij hebben inmiddels taal gevonden voor hun ervaringen.

“De gedachte en het gevoel dat je het niet waard bent om je leven met iemand te delen, is een constant gevecht. Het is iedere dag heel hard werken om daar iets tegenover te stellen.”

Ervaringen met hulpverlening

Diverse slachtoffers noemen dat ze lang in therapie zijn geweest en veel behandelaars hebben gehad. Sommigen geven aan dat met elke behandeling een klein stapje werd bereikt. De volgende vormen van therapie zijn genoemd: dramatherapie, speltherapie, intensieve traumatherapie, schematherapie, cognitieve therapie, assertiviteitstraining, Reiki, lichaamsgerichte therapie, psychotherapie en beeldende therapie. Een enkele keer wordt het deprogrammeren genoemd, hulp vanuit het KTGG, pastoraal werk en maatschappelijk werk. Meerdere geïnterviewden geven aan het belangrijk te vinden een professional te treffen die goed luistert. Sommigen geven aan dat therapie zich, in geval bij DIS, dient te richten op het integreren van delen. Verschillende geïnterviewden hebben met succes *Eye Movement Desensitization and Reprocessing* (EMDR) gehad. Eén geïnterviewde wist na EMDR goed zichzelf te behandelen en kwam er verder mee in het onderzoeken van zijn/haar traumatische herinneringen. Een enkele keer is gesproken over een klinische opname, de meeste behandelingen zijn echter ambulante gevolgd.

Er zijn ook enkele drempels ervaren in het contact met hulpverlening. Over het algemeen is het lastig dat professionals weinig kennis hebben over de gevolgen van georganiseerd sadistisch misbruik. Geïnterviewden vinden de lange wachtlijsten nogal eens ontmoedigend en vinden het moeilijk deskundige behandelaars te vinden. Eén persoon vindt dat hij/zij door behandeling is beschadigd. Hij/zij benadrukt dat je als slachtoffer de enige bent die

jezelf kan helpen. Soms speelt, vanuit een taboe, het vermijden van antwoorden op vragen over seksualiteit een rol bij het niet goed tot stand komen van een behandeling. Eén persoon vindt dat het doen van bronnenonderzoek, om te kunnen verifiëren of het misbruik werkelijk gebeurd is, onderdeel moet zijn van de therapie.

Ervaringen met aangifte en opsporing

Er wordt in de interviews nauwelijks gesproken over ervaringen met de politie. Een enkeling geeft aan dat er wel contact is geweest maar dat zij gestuit zijn op ongeloof over georganiseerde netwerken die afgedaan worden als complotverhalen. Diverse mensen geven aan geen vertrouwen te hebben in politie en justitie, mede uit angst dat daar mensen vanuit het netwerk werken en zij repercussies zullen ondervinden van hun aangifte. Sommigen uiten zich daar heel stellig over. Dat maakt het doen van aangifte onwaarschijnlijk. Driemaal is gesproken over onderzoek door de Landelijke Expertisegroep Bijzondere Zedenzaken (LEBZ). Een enkele keer over een aanvraag bij het Schadefonds. Het is op een teleurstelling uitgelopen.

“De uitkomst was daarentegen verschrikkelijk moeilijk te behappen. Wéér moeten horen dat er niets gedaan werd omdat er geen/te weinig bewijs is. Ik hoor haar nog aan de telefoon zeggen: “Als je geen bewijs hebt dan zal het ook wel niet echt gebeurd zijn”! Ik ben daar nog steeds ontzettend boos/verdrietig over...”

Van één persoon zou het dossier bij navraag niet langer terug te vinden zijn bij de LEBZ.

Ongeloof

Het is voor veel geïnterviewde slachtoffers pijnlijk dat zij niet werden en worden geloofd bij het doen van aangifte. Meerdere slachtoffers geven aan niet snel aangifte te zullen doen. Als zij dit in het verleden hebben gedaan, hebben zij daar zelden een goede ervaring mee opgedaan.

“Dit gelooft niemand, dan denken ze dat je een wappie bent.”

“Ik voelde mij niet gehoord en niet geloofd door de politie”

Toch geven ook enkele slachtoffers aan dat veel werk is gemaakt van hun zaak, maar dat er geen bewijs te vinden was. Er zijn ook zedenspecialisten ingezet. Soms zouden dossiers niet goed bewaard zijn en was de opsporing onvolledig.

“Er is mij toen afgeraden de aangifte door te zetten, omdat ik DIS had omdat het dan zou gaan om 'hervonden herinneringen'.”

Ideeën over een meldpunt

Ongeveer de helft van de geïnterviewden zegt iets over de instelling van een meldpunt. Het moet volgens hen veilig zijn voor slachtoffers, die niet weggestuurd mogen worden en hulp en (h)erkenning moeten krijgen.

De volgende suggesties worden gegeven:

- Er moet voorlichting aan kinderen gegeven worden over georganiseerd sadistisch misbruik;
- KTGG, Centrum Seksueel Geweld of Spotlight moet betrokken worden bij een meldpunt;
- Je moet er terechtkunnen voor informatie;
- Er moet een fysieke plek zijn waar je je verhaal kunt doen, een centraal meldpunt in Nederland;
- Het zou een politiebureau kunnen zijn, maar dat is een besmette plek;
- Een meldpunt heeft alleen zin als er anoniem gemeld kan worden.

Sommigen geven aan geen behoefte te hebben aan een meldpunt. Dat zou 'water naar de zee dragen' zijn. Ook wordt gemeld dat er te veel 'wappies' op af zouden komen.

Adviezen aan de Commissie

De geïnterviewden geven diverse adviezen aan de Commissie. Velen benadrukken dat het belangrijk is om geloofd te worden.

“Ik hoop dat het erkend wordt, erkennen van georganiseerd misbruik. Te bizar, niemand gelooft het.”

De behoefte gehoord en serieus genomen te worden en erkenning te krijgen voor wat is gebeurd, keert vaak terug in verhalen en adviezen van geïnterviewden. Daarnaast vinden meerderen het belangrijk dat er *safe houses* beschikbaar zijn, plaatsen waar slachtoffers veilig zijn wanneer er acuut gevaar of bedreiging is. Verder vinden meerdere geïnterviewden het belangrijk dat er meer kennisdeling komt. Bij politie, maar vooral bij hulpverleners, is meer bewustwording nodig over deze problematiek. Het beter kunnen herkennen van trauma en dissociatie wordt ook genoemd.

De thema's kennis, erkenning, *safe houses*, financiële middelen en preventie en signalering worden met de volgende citaten geïllustreerd:

Kennis

- *“Kennis vergroten bij therapeuten, doorverwijzen naar goede plekken”*
- *“Scholing van bijvoorbeeld medisch personeel, politie, zedenrecherche, leerkrachten op het gebied van seksueel misbruik”*

Erkenning

- *“Wat ik heb meegemaakt, zit zo in het verborgene, de maatschappij heeft het ongeloofwaardig gemaakt”*
- *“Vertellen is belangrijk. Herkenning en begrepen worden”*

Safe houses

- *“Je moet weg uit de situatie kunnen, er moet een safe house zijn. De hele omgeving moet betrouwbaar zijn”*
- *“Een plek waar slachtoffers van georganiseerd kindermisbruik veilig terecht kunnen voor eerste opvang: medische zorg, veilige plek om te verblijven, mogelijkheid om veilig aangifte te doen, juridische bijstand (betrouwbare advocaat), professionele hulpverlening op het gebied van complex trauma”*
- *“Er zou een veilige plek moeten komen waar aangifte gedaan kan worden met een vertrouwd persoon, bij het verhoor moet kennis zijn vroegkinderlijk trauma”*

Financiële middelen

- *“Er is geld nodig! Om beleid te veranderen, zorg te kunnen verlenen aan slachtoffers en om bewustwording en verandering te realiseren”*

Preventie en signalering

- *“Een evidence-based programma of tool om seksuele voorlichting te kunnen geven op scholen, waarmee kinderen ook leren over grenzen, respect hebben voor je eigen lijf en andermans lijf et cetera. Een open gesprek over wat normaal en wat niet normaal is en wat kan je doen als er iemand seksueel aan je zit terwijl je dat niet wil”*
- *“Er moet meer toezicht komen op het reilen en zeilen van machtsstructuren”*
- *“Er moet gelet worden op signalen van kinderen – als ze slecht slapen, veel huilen en nachtmerries hebben. Ook signalen leren herkennen van trauma, dissociatie”*

Conclusie

In dit deelrapport is verslag gedaan van de aard en context van georganiseerd sadistisch misbruik zoals de geïnterviewden dat aan de Commissie hebben verteld. Specifiek is ingegaan op thema's als de gevolgen van het misbruik, ervaringen met hulpverlening en het doen van aangifte bij de politie en adviezen over het instellen van een meldpunt en meer algemene adviezen. Uiteindelijk is gebruikgemaakt van informatie uit 21 interviews die online of op locatie plaatsvonden. Ook is informatie gebruikt uit vier door slachtoffers ingevulde vragenlijsten.

De geïnterviewden hebben over hun ervaringen als kind verteld, hoe het misbruik vaak startte in het gezin en hoe zij later werden misbruikt door anderen. Zij vertelden dat zij werden gemanipuleerd en onmogelijk uit de macht van het netwerk konden ontsnappen. Uit de interviews blijkt dat veel slachtoffers opgroeiden in een dermate onveilig, verwaarlozend en/of mishandelend gezinsklimaat dat stelselmatig misbruik mogelijk werd. Beschermende factoren waren onvoldoende van kracht of geheel weggefallen, niet zelden als gevolg van intergenerationele ervaringen binnen de familie. Van de menselijke behoefte aan liefde en aandacht van kinderen is misbruik gemaakt door de dader(s). Daarmee is hun vertrouwen ten diepste geschonden. Bovendien is het voor kinderen vrijwel onmogelijk om hun ervaringen te delen met als gevolg dat zij in twee werelden leefden, die van het geweld en het misbruik en die van het dagelijkse leven op school of met leeftijdgenoten. Georganiseerd sadistisch misbruik maakt in ieder geval de gezonde, liefdevolle relaties binnen gezinnen onherstelbaar stuk, zo die er al geweest zijn.

De geïnterviewden hebben ieder op hun eigen manier verregaande consequenties ervaren in hun verdere leven op het gebied van onderwijs, werk, relaties, gezinsfunctioneren en lichamelijke en psychische gezondheid. Sommigen verkiezen vanuit veiligheid (zij voelen zich nog altijd bedreigd) een geïsoleerd bestaan. In de vaak langdurige hulpverleningstrajecten zijn verschillende behandelingen en methodieken geprobeerd. Sommige behandelingen werden als nuttig ervaren. Zo kan EMDR tot vermindering van klachten leiden, maar dit geldt niet voor alle klachten. Klachten zijn er veel en ze zijn divers.

Over hulpverlening geven geïnterviewden aan dat er bij professionals te weinig kennis is over de gevolgen van georganiseerd sadistisch misbruik. Als probleem noemen zij verder de lange wachtlijsten voor behandeling. Met betrekking tot aangifte en opsporing geven veel geïnterviewden aan geen vertrouwen te hebben in politie en justitie, mede omdat mensen vanuit het netwerk daar zouden werken. Ongeloof bij politiemedewerkers zou aangifte verder ontmoedigen. Wat betreft een meldpunt zijn geïnterviewden verdeeld over de wenselijkheid ervan. Er wordt benadrukt dat melden veilig en anoniem moet kunnen plaatsvinden. Anderen benadrukken dat een meldpunt geen toegevoegde waarde heeft.

Geïnterviewden vinden het belangrijk dat geloofd wordt dat georganiseerd sadistisch misbruik bestaat. Preventie en het delen van kennis over deze vorm van seksueel misbruik is wat geïnterviewde slachtoffers nodig vinden voor verbetering van hulpverlening en opsporing. Ook wordt opgemerkt dat een veilige plek (*safe houses*) van belang is om uit de misbruiksituatie te komen. Tot slot is voorlichting over georganiseerd sadistisch misbruik noodzakelijk.

Beperkingen van het onderzoek

Het is belangrijk te noemen dat er geen sprake is van een representatieve steekproef. Door de wijze waarop de geïnterviewden zijn geselecteerd, is er (waarschijnlijk) sprake van een selectiebias. Hierdoor kunnen geen uitspraken worden gedaan over de gehele groep mensen die aangeven slachtoffer te zijn (geweest) van georganiseerd sadistisch misbruik. In de tekst van dit deelrapport is daarom terughoudend gebruikgemaakt van exacte getallen: dit zou slechts geldigheid binnen de steekproef hebben en niet voor de gehele populatie gelden. Een volgende beperking is dat informatie van de geïnterviewden niet gecontrasteerd kan worden met informatie uit andere bronnen.

Tot slot

Op basis van deze interviews kan de conclusie getrokken worden dat er in Nederland kinderen aan ernstig seksueel geweld in een context van mensenhandel worden blootgesteld. Daarbij worden manipulaties, bedreigingen, en mishandelingen toegepast. Sommige slachtoffers zullen zo kwetsbaar zijn dat zij gevoelig zijn voor suggestie. Het zoeken van verklaringen voor problemen is menselijk. Al met al is het van groot belang kinderen te beschermen tegen elke vorm van verwaarlozing, geweld, misbruik of exploitatie.

Bijlage 1 – Gecodeerde hoofdthema's

Code	Aantal keer gecodeerd
Misbruik	353
Foto's, video's	28
Familie	105
Hoe heeft het kunnen gebeuren	75
Netwerk	48
Gevolgen	28
Gevolgen voor gezondheid	87
Post-misbruik	29
Opsporing	111
Justitie	5
Meldpunt	23
Weg uit huis	9
Hulpverlening	61
Adviezen	53
Onderzoek	35

Bijlage 2 – Informatiebrief over het onderzoek Georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen

Geachte heer/mevrouw,

Bedankt voor uw interesse voor deelname aan dit onderzoek. Met deze informatiebrief willen we u op de hoogte brengen van de doelstellingen en de opzet van het onderzoek naar georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen. Om te zorgen dat u een goede afweging kunt maken, geven we u eerst een toelichting zodat u weet aan wie, waarvoor en voor hoe lang u toestemming geeft.

Waar gaat het onderzoek over?

De onderzoekscommissie doet in opdracht van de minister van Justitie en Veiligheid onafhankelijk onderzoek naar het fenomeen georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen. De commissie heeft als opdracht om

1. aan de minister te rapporteren over de beschikbare informatie over het fenomeen van georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen in Nederland door gebruik te maken van zoveel mogelijk bronnen (inclusief, slachtoffers, therapeuten, wetenschappelijke bronnen en deskundigen op dit specifieke terrein) en op basis van de bevindingen een advies te geven aan de opsporing.
2. de minister, naar aanleiding van de moties Van den Berge c.s. en Van Nispen c.s. te adviseren over het instellen van een meldpunt en de werking ervan.

Onderzoeksopzet

Dit onderzoek is opgezet door de onderzoekscommissie en bestaat deels uit interviews met getroffen. Uw stem is heel belangrijk voor een gewogen advies. Wij zoeken voor de interviews 10-15 mensen die over hun ervaringen willen vertellen. Zij zijn tenminste 18 jaar oud.

Wat houdt uw deelname in?

Als u deelneemt vragen wij u een interview af te geven. Een interview neemt naar schatting een tot twee uur tijd in beslag, maar kan uitlopen als het nodig is. Het interview zal plaatsvinden op een voor u prettige en als veilig ervaren locatie. Dat kan ook online. Naar verwachting zullen de interviews tussen februari en mei 2022 worden afgenomen.

De commissieleden die de interviews afnemen, schrijven na afloop van de interviews een interviewverslag dat wordt opgeslagen in een beveiligde omgeving (bij de Universiteit Utrecht). Dit verslag wordt aan u voorgelegd, zodat u eventuele feitelijke onjuistheden kunt corrigeren, of aanvullingen kunt aanbrenge.

De interviewverslagen worden gepseudonimiseerd. Pseudonimiseren is het vervangen van identificerende gegevens met bijvoorbeeld een bepaalde code. De persoonsgegevens kunnen dan niet meer aan een specifieke betrokkene worden gekoppeld.

De interviewers doen de analyse van de verslagen en verwerken het tot een onderzoeksrapportage. Deze analyse gebruiken zij in het eindrapport dat zij voor de minister schrijven. In dit eindrapport worden de interviewverslagen anoniem verwerkt, dit betekent dat het eindrapport geen tot een persoon te herleiden gegevens bevat. Uw naam wordt niet gerapporteerd en ook belangrijke persoonskenmerken niet.

Mogelijke voor- en nadelen van deelname aan deze studie

Een interview brengt niet direct enig voordeel voor uzelf of direct betrokkenen. Wel zal uw verhaal ons helpen een gewogen advies te formuleren, wat helpt het vergroten van veiligheid in de toekomst te bewerkstelligen. Nadrukkelijk zijn uw ervaringen belangrijk hiervoor.

Een nadeel van deelname aan een interview is dat het u allereerst tijd kost. Daarnaast kan het interview emotionele reacties oproepen. Wanneer u als gevolg hiervan klachten ervaart, kunt u contact opnemen met een van de hulpverlenende organisaties onderaan deze informatiebrief.

Uw privacy

Uw privacy vinden wij erg belangrijk en wordt door ons beschermd. Wanneer de interviews zijn afgerond worden eventuele contactgegevens definitief verwijderd. Onderzoeksdata worden veilig opgeslagen en vertrouwelijk behandeld. Bij de publicatie van de resultaten in een rapportage zullen deze nooit te herleiden zijn naar individuele personen.

Voor het interview vragen wij u een 'informed consent'-formulier te ondertekenen. Daarin geeft u aan dat u op de hoogte bent van de onderzoeksopzet en akkoord gaat met een interview.

Deelname is vrijwillig

Deelname aan het onderzoek is geheel vrijwillig en vrijblijvend. U kunt op elk moment stoppen en uzelf terugtrekken uit het onderzoek en/of ervoor kiezen uw gegevens te laten verwijderen. Daarvoor kunt u contact met ons opnemen via de contactgegevens onderaan deze informatiebrief. Het is niet mogelijk om reeds geanonimiseerde gegevens met terugwerkende kracht te verwijderen, omdat deze geanonimiseerde data niet langer naar u terug te leiden zijn.

Over de onderzoekscommissie

Het onderzoeksteam bestaat uit drie onderzoekers verbonden aan de Tijdelijke Onderzoekscommissie Georganiseerd Sadistisch Misbruik van Minderjarigen, een externe onderzoeker in dienst van deze commissie en de secretaris. De interviews worden gedaan door mw. Trudy Mooren, klinisch psychologe, en verbonden aan de Universiteit Utrecht en

mw. Anne-Marie Slotboom, psychologe en verbonden aan de Vrije Universiteit Amsterdam. Beide onderzoekers hebben veel ervaring met slachtoffer- en daderschap.

Klachtenfunctionaris

Indien u klachten heeft over dit onderzoek, kunt u deze mailen naar de klachtenfunctionaris via klachtenfunctionaris-fetcsocwet@uu.nl.

Nazorg

Heeft u hulp nodig omdat u psychische, sociale of lichamelijke klachten ervaart of omdat u zich zorgen maakt over iemand met deze klachten, dan kunt u met een van de onderstaande organisaties contact opnemen.

- [Kenniscentrum Transgenerationeel Georganiseerd Geweld \(KTGG\); info@ktgg.nl](mailto:info@ktgg.nl);
- [ARQ Centrum'45; https://www.centrum45.nl/nl/contact/](https://www.centrum45.nl/nl/contact/)

Contact

Heeft u vragen over deze brief? Dan kunt u contact opnemen met de secretaris van de commissie:

info@commissiehendriks.nl.

Met vriendelijke groet,

Prof. dr. Trudy Mooren
Dr. Anne-Marie Slotboom
Projectleiders interviews getroffen
Namens de Tijdelijke Onderzoekscommissie

Bijlage 3 – Toestemmingsverklaring Onderzoek Georganiseerd sadistisch misbruik van minderjarigen

Met dit interview vragen wij naar uw ervaringen met georganiseerd sadistisch misbruik. Mede door uw medewerking krijgen wij zicht op de ervaringen en gevolgen. Om uw gegevens te mogen gebruiken binnen dit onderzoek, is het wettelijk verplicht dat u hiervoor schriftelijk toestemming geeft. Daarom volgt de officiële verklaring hieronder.

- Ik verklaar hierbij op voor mij duidelijke wijze te zijn ingelicht over de aard en methode van het onderzoek, zoals uiteengezet in de informatiebrief. Mijn eventuele vragen zijn naar tevredenheid beantwoord. Ik heb genoeg tijd gehad om te beslissen of ik meedoe.
- Ik stem geheel vrijwillig in met deelname aan dit onderzoek. Ik behoud daarbij het recht deze instemming weer in te trekken zonder dat ik daarvoor een reden behoeft op te geven en besef dat ik op elk moment mag stoppen met het onderzoek.
- Ik weet dat voor het onderzoek de onderzoekers toegang tot mijn interviewgegevens kunnen krijgen. Ik geef toestemming voor inzage door deze personen.
- Bij gebruik van mijn interview voor rapportage zal dit volledig geanonimiseerd gebeuren. Na afronding van het onderzoek worden alle eventuele ter beschikking gestelde, persoonsgegevens verwijderd. Mijn gegevens zullen niet gebruikt worden voor andere onderzoeksdoeleinden buiten dit onderzoek.
- Ik onderstreep bovenstaande punten en wil meedoen aan dit onderzoek.
 - Ja
 - Nee

Naam participant:

Handtekening:

Datum: __ / __ / __

Ik verklaar dat ik de geïnterviewde volledig heb geïnformeerd over het genoemde onderzoek.

Als er tijdens het onderzoek informatie bekend wordt die de toestemming van de geïnterviewde zou kunnen beïnvloeden, dan breng ik hem/haar daarvan tijdig op de hoogte.

Naam onderzoeker (of diens vertegenwoordiger):

Handtekening:

Datum: __ / __ / __

Bijlage 4 – Topic lijst

Interviewers: Anne-Marie Slotboom & Trudy Mooren

Introductie

- Kennismaking (voorstellen, tutoyeren?, dank!);
- Het doel van het interview wordt benoemd;
- De thema's van het interview worden kort toegelicht;
- Er wordt uitleg gegeven over de optekening van het interview (aantekeningen);

- Indien de interviewee geen bezwaar heeft, kunnen de commissieleden een geluidsopname van het gesprek maken. Deze opname dient ter ondersteuning van de uitwerking van het interview en wordt nadat het interviewverslag is vastgesteld, vernietigd.
- Het staat de interviewee vrij eigen geluidsopnames te maken van het gesprek.

- Veiligheidsmaatregelen worden besproken (kan een teken worden afgesproken wanneer de spanning te hoog oploopt, wat zijn goede ervaringen bij de interviewee wat helpt wanneer te veel spanning ontstaat? etc.);
- Verwerking en rapportage (anoniem, verslag wordt voorgelegd voor aanvullingen en verbeteringen, toestemmingsverklaring voor gebruik, interviewee ontvangt kopie van het vastgestelde verslag);
- Kort nog benoemen: interviewee kan op ieder moment aangeven dat er geen toestemming (meer) is voor het gebruik van persoonsgegevens. De bij de commissie aanwezige persoonsgegevens zullen hierop worden verwijderd of vernietigd.
- Aanbod terug te bellen op de dag na het interview.

Thema's

1. Wat is er gebeurd?
 - Kunt u in grote lijnen vertellen wat is gebeurd?
 - In welke periode heeft zich dit voorgedaan?
 - Welke elementen houden verband met: georganiseerd, netwerken, rituelen, mind-control? Kunt u daar voorbeelden van geven?
 - Wie in uw omgeving wisten ervan? Iets/veel, hoe?
 - Wie buiten uw omgeving wisten ervan?

2. Wat zijn de gevolgen (geweest)?
 - Op korte termijn?

- Op middellange en langere termijn?
 - Ervaart u last en/of dreiging? (welke, hoe)
3. Hoe heeft het kunnen gebeuren?
- Heeft iemand willen/kunnen ingrijpen?
 - Zijn er signalen geweest?
4. Heeft u (later in uw leven) hulp gekregen?
- Welke hulp? Was dit behulpzaam?
 - Wat heeft geholpen? Wat werkte?
5. Wat zijn uw adviezen voor ons als commissie?
- Wat had absoluut anders moeten in uw situatie?
 - Wat wilt u meegeven?

Afsluiting

Hartelijk dank! Veel waardering voor uw bijdrage aan het onderzoek.
Afspraken herhalen: terugbellen, teruglezen van verslag van gesprek, etc.